

РЕЦЕНЗІЇ й ОГЛЯДИ

Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. – Część 1: Diariusz kancelaryjny 1649–1653. – Warszawa: Neriton, 2019. – 890 s.; Część 2: Listy. – Warszawa: Neriton, 2020. – 301 s.

Військова кореспонденція гетьмана Януша Радзивілла 1646–1655 рр. – Ч.1: Канцелярський щоденник 1649–1653 рр. – Варшава: Нерітон, 2019. – 890 с.; Ч.2: Листи. – Варшава: Нерітон, 2020. – 301 с.

Рід князів Радзивіллів був чільним у Великому князівстві Литовському та одним із наймогутніших у Речі Посполитій. Цікаво, що, на відміну від інших магнатських родин (Вишневецькі, Конєцпольські, Потоцькі), саме цей рід дав ціле гроно знамих мемуаристів. Це – віленський воєвода Миколай Криштоф (Сирітка; 1549–1616 рр.), який написав спогади про паломництво у Святу землю в 1583 р.¹, канцлер Альбрехт Станіслав (1593–1656 рр.), конюший ВКЛ², генерал королівської гвардії Богуслав (1620–1669 рр.)³, а також польний гетьман Януш (1612–1655 рр.), котрі присвятили свої праці подіям середини XVII ст., у першу чергу Національно-визвольній війні українського народу 1648–1658 рр. (хоч і ставилися до неї вороже). На відміну від мемуарів родичів щоденник Януша Радзивілла, за винятком хіба що частини його епістолярної спадщини, уміщеної у другому томі рецензованого видання, не друкувався, і лише наприкінці XX – на початку XXI ст. почав залучатися як історичне джерело, навіть публікувалися окремі його фрагменти (польські історики й археографи Вітольд Бернацький, Яцек Комуда, Мирослав Нагельський, український археограф Юрій Мицик). Тепер же фундаментальне видання щоденника та епістолярної спадщини Януша Радзивілла було здійснене цілим колективом археографів (Мирослав Нагельський, Конрад Бобятинський, Пшемислав Гаврон, Кшиштоф Коссажецький, Пьотр Кролл, Анджей Адам Маєвський, Даріуш Мілевський), а проведену ними роботу можна без перебільшення визначити як колосальну! Хоча основна частина твору (близько 90%) зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві (фонд «Архів Радзивіллів», відділ VI, №36), причому його пагінація або відсутня або плутана, решту

¹ Див.: Книга жицій і хадженняў / Уклад. А.А.Мельнікаў. – Мінск, 1994.

² Memoriale rerum gestarum in Polonia, 1632–1656. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1968–1975. – №1–5. Переклад твору з латини польською мовою й упорядкування А.Пшибося, Р.Желевського: Pamiętnik o dziejach w Polsce. – Т.1–3. – Warszawa, 1980.

³ Autobiografia. – Warszawa, 1979. Видання підготував Т.Василевський.

10% тексту вдалося виявити у відділах рукописів Ягеллонської бібліотеки (Краків), Російської національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі, у Національному історичному архіві Білорусі в Мінську, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського в Києві (ф.І., спр.6012, арк.458 зв. – 460 зв.; фрагмент, який охоплює події січня – 6–10 лютого 1649 р.). Публікація ж епістолярної спадщини князя полегшувалася тим, що чи не половину її вже було видано попередниками, у першу чергу польським істориком Едвардом Котлубаєм (1822–1879 рр.)⁴, котрий, до речі, служив певний час у Києві. Але розпорошеність листів була значною. Їх доводилося виявляти не тільки в архівосховищах Польщі (Варшава, Краків, Вроцлав, Гданськ, Курнік), але й України (Київ, Львів), Білорусі (Мінськ), Латвії (Рига), Литви (Вільнюс), Росії (Москва), Австрії (Відень), Німеччини (Берлін), Швеції (Стокгольм).

Варто трохи сказати насамперед про твір, уміщений у частині I. Це не мемуари у звичному розумінні слова. Януш Радзивілл був польним гетьманом, а фактично головнокомандувачем литовського війська, оскільки великий гетьман Януш Кішка, маючи поважний вік, хворів і не брав безпосередньої участі в походах проти повстанців. Тому ставка (табір) Радзивілла стала найважливішим центром, де координувались усі військові питання, тут містилася канцелярія князя, за його наказом вівся щоденник, що отримав умовну назву канцелярійного (канцелярського) або таборового – у нього вносилися численні накази, листи, адресатами котрих були король Речі Посполитої Ян Казимир, представники панівної верхівки, особливо вищого офіцерського складу, правителі сусідніх держав, у першу чергу гетьман Богдан Хмельницький, кримський хан Іслам Гірей, а також їхні відповіді. Із них списувалися копії та вміщувалися у щоденник (зокрема й сім листів Б.Хмельницького, чотири з яких були вже видані раніше за іншими списками⁵). Дуже важливі інструкція козацького регіментаря від червня 1652 р. полковникові Семенові Савичу, котрий мав вести переговори з Адамом Киселем; лист гетьмана до князя Януша від 30 червня 1653 р. (ч.1, с.776). Знаходилося місце у щоденнику для «конфесат» – протоколів допиту полонених (наприклад, Івана Мацкевича, Сильвестра Дубини, Івана Бугая, запорожця Дем'яна Улащенко з Білої Церкви, Васька з Чорнобиля, Васька Сагунича з Гомельщини, Василя Скорооба, Грицька з Борзни, Юрія Піроцького з Ріпок, боровицького сотника Кирила та ін.), для донесень шпигунів, авіз про хід воєнних кампаній в Україні, для новин із Молдавії та інших країн, а також кореспонденцій і реляцій різних осіб до короля, його брата Карла Фердинанда про хід боїв, як-от лист Войцеха М'ясківського до останнього від 22 серпня 1649 р. про Зборівську битву (ч.1, с.199–204). Чи варто говорити, наскільки цінні ці «конфесати», адже в них висвітлювалися й події з боку повстанців. Звичайно, день у день секретарі князя фіксували все, що відбувалося в таборі (навіть дрібні інциденти), як і дії самого Радзивілла. На жаль, щоденник дійшов до нашого часу зі значними втратами. Насамперед бракує початку, присвяченого першому етапу Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., і події висвітлюються з 2 червня 1649 р. Виклад уривається 4 лютого 1652 р., а подальші події цього та наступного років (до 25 жовтня 1653 р.) передані не повністю, оскільки відповідні фрагменти, як і оповідь за 1654–1655 рр. (до смерті князя Януша 30 грудня 1655 р.), було втрачено.

Цінність щоденника полягає в тому, що це надзвичайно важливе джерело до історії національно-визвольної війни на теренах Полісся й Сіверщини, а особливо

⁴ Zycie Janusza Radziwiłła / Przez E.Kotlubaja. – Wilno; Witebsk, 1859.

⁵ *Сузун F.E. Documents of Bohdan Xmelnytskyj // Harvard Ukrainian Studies. – Vol.II. – №4. – 1978. – P.518–519; Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – К., 2014. – Т.2 (1650–1651 рр.). – №215. – С.346–348; Т.3 (1652–1654 рр.). – №1–2, 216. – С.11–13, 787.*

Білорусії, адже ці сюжети досить слабо відображались у джерелах. Натомість у новому виданні бачимо найповніше висвітлення Загальської та Лоївської битв 1649 р., дій повстанців на білоруських землях, причому згадуються імена майже невідомих ватажків (Одинець, Сідляр, Шарапата), зовсім незнаних, серед яких були й запорожці, котрі воювали ще під прапорами гетьмана Петра Сагайдачного. Знаходимо тут чимало свідчень про роль у війні Чернігова, Стародуба, Гомеля, Любеча, Мозиря, Овруча, інших міст, полковників Іллі Голоти, Михайла Кричевського, Мартина Небаби, Петра Забіли. Особливо цінні дані щодо Чорнобиля. Ця нині «мертва зона» мала свою славу історію й не даремно, скажімо, поетеса Ліна Костенко закликала до всебічного вивчення минулого краю, духовної культури місцевого населення. Тут же знаходимо відомості про існування Чорнобильського та Горностаїпільського полків, про їхніх полковників (Михайла Поповича, Пилипа Лапушку), сотників.

Водночас неабияк важливі дані щодо ходу війни в інших регіонах України, у першу чергу про битви під Красним і Берестечком 1651 р., а також про дипломатичну боротьбу, позиції Османської імперії, Кримського ханства, ногайських орд, Молдавії, Валахії. Звичайно, знаходимо у щоденнику цікаву інформацію про дії війська Великого князівства Литовського, його офіцерського складу (Г.Мирський, Ш.Павша, М.Фронцкевич-Радзимінський та ін.).

Щоденник та особливо кореспонденція містять значні фрагменти, написані латиною. Шкода, що польські археографи, котрі добре володіють цією мовою, залишили вказані місця (а часом і цілі листи) без перекладу. Звісно, у протилежному випадку це потягло б за собою збільшення обсягу видання, цілком можливо, що воно складалося б не з двох, а з трьох томів. Зате переклад із латини значно полегшив би роботу дослідників. У крайньому випадку можна було перекласти латиномовні фрагменти щоденника, не торкаючись листів.

Видання містить ґрунтовну передмову, в якій висвітлено біографію Януша Радзівілла, охарактеризовано щоденник і листи, правила видання, іменний та географічний покажчики. У другій частині впорядники закономірно обмежилися характеристикою військової кореспонденції князя за 1646–1655 рр., переліком листів (с.5–10), іменним і географічним покажчиками.

Завершуючи огляд видання, яке вводить до наукового обігу поза сумнівом одне з першорядних джерел до історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., хочеться щиро привітати польських колег і побажати їм нових досягнень у галузі археографії.

Юрій МИЦИК

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М.Грушевського НАНУ
(Київ, Україна), mytskyk2002@ukr.net